

VALDAS PRUSKUS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas

VERTYBĖS IR KULTŪRINIS IDENTITETAS KOMUNIKACIJOS KONTEKSTE

Values and Cultural Identity in the Context
of Communication

SUMMARY

Globalization has accelerated the exchange of labor and capital and gave the hope of social progress and economic prosperity to nations. It has also led to rapid cultural exchange as well as the need for effective cross-cultural communication. Cultural exchange means modification of values as well as cultural ones. However, these exchanges are not simple. It turned out that nations are not ready easily and thoughtlessly adopt all the proposed values. This is because many of them, conditioned by historical traditions and local customs, are opposite of other nations cultural traditions and mentality. Therefore, the problem of the preservation of cultural identity is still not lost its relevance. As historical experience shows, knowledge and enhancement of our own values mostly helps to develop immunity of alien unacceptable values. It is only possible when there is a clear understanding of what values are, what place it occupies and what role it play in the individual's and in society's life. The paper precisely analyzes the values in the system of society's moral values security and development, their place and role in preserving the cultural identity in the context cross-cultural communication.

SANTRAUKA

Visuotinė globalizacija paspartino darbo ir kapitalo mainus, suteikė tautoms socialinės pažangos ir ekonominės gerovės viltį. Ji paskatino ir spartesnius kultūrinius mainus, o kartu ir efektyvios tarpkultūrinės komunikacijos poreikį. Kultūriniai mainai reiškia keitimąsi ir vertybėmis. Taip pat ir kultūrinėmis. Tačiau šie mainai nėra paprasti. Pasirodė, kad ne visas siūlomas vertybes tautos pasiruošusius lengvai ir beatodairiškai priimti. Juolab kad daugelis jų, sąlygotos istorinių tradicijų ir vietos papročių, yra priešingos kitų tautų kultūrinei tradicijai bei mentalitetui. Tad aktualumo nepraranda kultūrinio identiteto išsaugojimo problema.

RAKTAŽODŽIAI: kultūra, vertybė, kultūrinis identitetas, tarpkultūrinė komunikacija, kalbos ir kultūros santykis.

KEY WORDS: culture, value, cultural identity, intercultural communication, relation of language and culture.

Kaip rodo istorinė patirtis, imunitetą svetimoms neprimtinoms vertybėms geriausiai padeda ugdytis savų vertybių pažinimas ir puoselėjimas. O tai įmanoma tik tada, kai yra aiškus supratimas, kas yra vertybės ir kokią vietą bei vaidmenį jos atlieka individo ir visuomenės gyvenime. Straipsnyje kaip tik ir analizuojamos vertybės visuomenės vertybinės saugos ir raidos sistemoje, jų vieta ir vaidmuo išsaugant kultūrinį identitetą tarpkultūrinės komunikacijos kontekste.

ĮVADAS

Stiprėjant globalizacijai aktualėja kultūrinio identito išsaugojimo problema. Globalizacija paspartino ne tik darbo ir kapitalo, bet ir kultūrinius mainus¹. Šie mainai pasirodė gan sudėtingi, kadangi ne visas vertybes tautos pasiruošusius lengvai ir beatodairiškai priimti. Juolab kad daugelis peršamų yra priešingos istorinei ir kultūrinei tradicijai bei tautos mentalitetui².

Kita vertus, aiškėja, kad siūloma bendro Europos kultūrinio palikimo išsaugojimo ir perdavimo koncepcija yra nepajėgi pateikti įtraukiantį, o ne išskiriantį europinės tapatybės modelį (Europos komisija 2010). Jis sudaro prielaidas propaguoti paviršutiniško Europos daugia-kultūriškumo („vienybė skirtumuose“) ideologiją, kuri kontrastuoja ir yra bejėgė prieš realias socialinės integracijos ir diskriminavimo problemas³.

Tad natūralu, kad tam priešinamasi. Būdai įvairūs – nuo atviro radikalus atmetimo iki bandymo sugyventi su naujomis vertybėmis. Ir netgi jas įtraukti į savo kultūrą. Tačiau, kaip rodo patirtis, norint realiai pasipriešinti nepriimtinių svetimų vertybių invazijai į kultūrinę erdvę būtina gerai pažinti ir puoselėti savas vertybes⁴ bei suvokti jų svarbą asmeninei indentifikacijai⁵. Tai kelia ir naujus iššūkius humanitarinių mokslų studijoms⁶.

Tačiau tas sąmoningas puoselėjimas galimas tik tada, kai aiškiai supranta ma, kas yra vertybės, kokią vietą jos užima individo ir visuomenės saugos sistemoje ir dar svarbiau – kokį vaidmenį jos atlieka išsaugant kultūrinį identitetą tarpkultūrinės komunikacijos kontekste. Tai išsiaiškinti ir bus šio straipsnio tikslas.

VERTYBĖ INDIVIDO IR VISUOMENĖS VERTYBINĖS SAUGOS IR RAIDOS SISTEMOJE

Į vertybes galima žiūrėti kaip į kelio ženklus, kurie padeda visuomenei ir individui susiorientuoti socialinio gyvenimo kelyje. Jos turi reikšmę tik tiems, kurie juos *atpažįsta, pripažįsta ir išipareigoja jų laikytis*, suprasdami, jog tai padės saugiau ir greičiau pasiekti tikslą. Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad vertybės,

kaip ir kelio ženklai, ilgainiui irgi kinta (keičiamos kitomis). Nors visos kultūros stengiasi turėti tokius socialinio gyvenimo orientyrus, juos aiškiai įvardyti ir šitaip padėti piliečiams (individui). Žinoma, teikiant pagalbą kartu bus daroma įtaka. Tiesa, ta įtaka nevienoda. Ji priklauso nuo daugelio veiksnių (socialinio

gyvenimo tradicijų, individualizmo ir kolektyvizmo santykio, politinių ir ekonominių preferencijų ir t. t.). Tačiau svarbiausia tai, kad, puoselėdama atitinkamas vertybes, visuomenė stengiasi užtikrinti individui vertybinės saugos erdvę, kur jis gali būti priimtas. Kita vertus, sutikdamas su jos siūloma vertybinės saugos priedanga, individas tuo pačiu prisiima ir tam tikrus išipareigojimus, kurie ne visada sutampa su jo vertybinėmis nuostatomis ir tikslais.

Visuomenės vertybinės saugos sistemos tikslas – užtikrinti esmines individo ir visuomenės vertybinės egzistencijos garantijas:

- *santykinių vertybinių stabilumą* – visuomenės ir individo veikimas yra grindžiamas vertybėmis pripažįstant jų pliuralizmą, o tai užtikrina veikimo formų ir būdų įvairovę;
- *pagrindinių visuomenės vertybinių nuostatų gynimą* – itin puoselėjamos vertybės, kurios padeda siekti visuomenei gyvybiškai svarbių jos egzistencijos tikslų;
- *individo ir atskirų grupių interesų gynimą* – egzistuojantis vertybinis pliuralizmas sudaro prielaidas individui ir grupėms rinktis vertybinius orientyrus, kuriais būtų grindžiama jų veikla.

Šias garantijas galima užtikrinti tik puoselėjant atitinkamas vertybes. Sėkmė priklauso nuo dviejų dalykų:

- gebėjimo atspėti visuomenės (ir atskirų jos socialinių ir kultūrinių grupių) vertybines orientacijas, interesus ir poreikius;
- gebėjimo sudaryti vienodas sąlygas jų puoselėjamos vertybėms tarpti ir

skleistis (t. y. rasti joms terpę tarp kitų visuomenės vertybių).

Tai nėra paprastas uždavinys. Jo sprendimą apsunkina kelios aplinkybės.

Pirma. Šiuolaikiniame multikultūriame pasaulyje atskirų bendruomenių vertybinės orientacijos yra skirtingos. Įvairių kultūrų atstovai, socialinės grupės savaip supranta ir atpažįsta vertybes bei suteikia joms nevienodą svarbą. Aki vaizdu ir tai, kad egzistuoja tam tikri stereotipai, kuriais remiantis vertinamos (ar aiškinamos) tų atstovų (grupių) vertybinės orientacijos, o tai apsunkina galimybę jas pažinti.

Antra. Stiprėjant individo saviraiškos pastangoms ir įsivyraujant pliuralistiniam reiškinių suvokimui ir aiškinimui susidaro palanki terpė atsirasti naujoms gyvenamos ir elgsenos formoms, kuriančioms savo vertybių sistemą (pvz., seksualinės mažumos). Naujosios vis labiau išiveržia į visuomenėje puoselėjamų vertybių sferą, ima konkuruoti ir grumtis su senosiomis. Tų vertybių skleidėjai neretai savo iššaukiančiu elgesiu kelia įtampą visuomenėje ir taip apsunkina susikalbėjimą tarp grupių. Tačiau ne visos naujos vertybės puoselėtojų yra aiškiai įvardijamos. Tai, be abejo, irgi apsunkina jas priimti.

Trečia. Visuotinės globalizacijos procesai skatina ne tik socialines, ekonomines transformacijas, bet ir kultūrinį pliuralizmą, kuris reiškia būti pasiruošus gyventi ir veikti šalia žmonių ir tautų, turinčių kitokį pasaulio reiškinių matymą ir vertybines orientacijas⁷. Taip pat aiškiau įvardyti savo tautinį tapatumą ir puoselėti kultūrinės vertybes, kurios vaidina itin svarbų vaidmenį tarpkultūrinėje komunikacijoje.

KULTŪRINĖS VERTYBĖS IR JŲ VAIDMUO TARPKULTŪRINĖJE KOMUNIKACIJOJE

Kiekviena tauta turi savą vertybinį požiūrį į gamtą, žmones – saviškius ir svetimus, idėjas, daiktus. Šiuo pagrindu ir formuojasi konkrečios tautos vertybinė sistema ir jos kultūra. Vertybinės orientacijos savo ruožtu formuoja ir elgesio modelius, kurie reguliuoja kasdieninį tos tautos narių gyvenimą.

Vertybės vaidmuo kiekvieno individo ir tautos gyvenime yra labai svarbus. Vertybės tampa netarpišku ir svarbiausiu žmogaus veiklos stimulu ir reguliuotoju, dėl jų vyksta ir informacijos atranka, formuojasi socialiniai santykiai, bendravimo įpročiai ir t. t. Reikia pažymėti, kad žmogaus sąmonėje vienu metu sugyvena daugybė įvairaus pobūdžio ir turinio vertybių. Tai leidžia kalbėti esant vertybių sistemai, kurios viduje vienos ar kitos vertybės yra atitinkamai išdėstytos, sugrupuo-

tos ir turi joms skirtą vietą. Kiekviena vertybių sistema vaidina svarbų vaidmenį kultūroje, kadangi lemia žmogaus santykį su gamta, visuomene ir pačiu savimi.

Kiekvienoje kultūroje susiformuoja sava vertybių sistema, kurioje vertybės išdėstomos hierarchine tvarka. Dėl tokios sistemos užtikrinamas tos kultūros vientisumas, jos nepakartojamas pobūdis, būtinas tvarkos laipsnis ir nusakomumas. Kita vertus, vertybės yra ugdomos⁸.

Vertybių tyrėjai išskiria įvairias vertybių grupes: asmeninės vertybės, amžiaus tarpsnių vertybės, mažų ir didelių socialinių grupių vertybės, įvairių šalių ir epochų, bendražmogiškos vertybės ir kt.⁹

Mus domina kultūrinės vertybės. Jas galima būtų sąlyginai suskirstyti į 2 pagrindines grupes – materialines ir nematerialines (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Kultūrinių vertybių grupės ir jų sudėtis

Materialinės kultūrinės vertybės	Jas sudaro intelektualiniai, meniniai ir religiniai kūriniai. Taip pat šiai grupei priskirtini ir unikalūs architektūros statinai, amatininkystės pavyzdžiai ir kt.
Nematerialinės kultūrinės vertybės	Joms priskirtini savo efektyvumą įrodę žmonių bendro sugyvenimo principai: tradicijos, papročiai, mąstymo ir elgesio stereotipai ir t. t., kurie skatina visuomenės integraciją, žmonių tarpusavio supratimą, jų solidarumą ir savitarpio pagalbą.

Abi šios vertybių grupės sudaro bet kurios kultūros branduolį ir lemia jos nepakartojamumą.

Tarpkultūrinės komunikacijos metu dažnai pastebima, kad skirtingų kultūrų atstovai skirtingai supranta ir priima tuo pačius reiškinius. Tačiau kartu egzistuoja ir tokie reiškiniai, kuriuos visos kul-

tūros vertina panašiai: pavyzdžiui, žmogūdytė, melas, vagystė. Tiesa, kiekvienoje kultūroje egzistuoja ir savos pakantumo tokiems reiškiniams ribos, tačiau apskritai tokie reiškiniai vertinami vienareikšmiškai (neigiamai).

Kyla klausimas: kokias sferas šios vertybių sistemos paliečia?

Kultūros antropologijoje skiriamos 4 pagrindinės kultūrinių vertybių raiškos sferos: *buitis, ideologija, religija ir menas*.

Tačiau, žvelgiant tarpkultūrinės komunikacijos aspektu, svarbiausia sfera yra – *buitis*, būtent ji yra pirminė visų kultūrinių vertybių atsiradimo ir egzistavimo priežastis. Būtent buitinėje sferoje vyksta individo formavimasis, nes ir socializacijos, ir kultūros perėmimo procesai prasideda šeimoje, buityje. Pažymėtina ir tai, kad buities sfera yra istorinės atminties saugotoja, kadangi ji kinta žymiai mažiau nei ideologija ir religija. Todėl būtent buities kultūra ir išsaugo savyje „amžinas“ vertybes – bendražmogiškas ir etnines. Be to, būtent buities kultūros vertybės yra pagrindas atsirasti taip pat ir ideologijai bei menui.

Svarbu ir tai, kad buities kultūros vertybės yra sau pakankamos (*ipse sui*). Tai reiškia, kad, naudodamasis buities kultūros vertybėmis, individas įgyja tvirtus pagrindus gyventi duotoje kultūroje, apibrėžtoje kultūrinėje aplinkoje. Buities kultūros vertingumas gimsta gyvenimiškos praktikos procese ir yra utilitariškai kryptingas. Todėl buities vertybės nereikalauja ypatingo pagrindimo, jos priimamos kaip savaime suprantami dalykai. Pakanka jas įsisavinti, kad individas būtų įtrauktas į vienos ar kitos tautos kultūrą ar bent jau jaustųsi pakankamai saugiai. *Todėl neatsitiktinai pažinti kitos kultūros neįmanoma be jos buities kultūros pažinimo.*

Kita vertus, bet kuri bendravimo su kitos kultūros atstovu situacija numato būtinybę laikytis tam tikrų normų ir taisyklių, kurios reguliuoja jų sąveiką ir reikalauja iš jų tam tikro elgesio. Kie-

kvienas žmogus prieš bendraudamas su kitos kultūros atstovu paprastai palygina savo veiksmus su jo kultūroje priimtais standartais, tikėdamasis, kad kiti laikysis tam tikrų elgesio normų ir bendravimo taisyklių. Priešingu atveju žmonių bendravimas ir gyvenimas kartu būtų neįmanomas. Tuos bendruosius įsivaizdavimus, reguliuojančius žmonių elgesį visuomenėje, įprasta vadinti *socialinėmis normomis*.

Norma – tai visuotinai priimtas žmonių veiklos būdas, užtikrinantis jų sugyvenimą.

Normatyvumas yra vienas iš svarbiausių bet kurios visuomenės ir tautos kultūros savybių. Tai reiškia, kad kiekvienoje kultūroje egzistuoja daugybė normų, kurios nusako įvairias visuomenės gyvenimo sritis. Jos yra istoriškai sąlygotos ir pastovios, gali būti taikomos individui kaip poveikio priemonė. Praktikoje kultūros normos – tai egzistuojančios taisyklės, elgesio pavyzdžiai, kriterijai, reikalaujantys jų besąlygiškai laikytis ir juos vykdyti.

Kiekviena kultūra turi savaip įsivaizduoja, koks elgesys yra „blogas“ ir koks „geras“. Todėl kiekvienoje kultūroje yra sava draudimų ir skatinimų sistema.

Priklausomai nuo būdo, charakterio tikslų ir naudojimo sferos visas *elgesio normas galima suskirstyti į tokias rūšis: įpročiai, papročiai, tradicijos, apeigos ir įstatymai*.

Įpročiai. Istoriskai žvelgiant tai buvo pirmieji žmogaus poelgių reguliatoriai. Jų paskirtis reguliuoti kasdieninį žmonių elgesį, kultūrinės veiklos realizavimo būdus ir vertinti įvairias žmonių tarpusavio elgesio formas. Iš visų kultūrinių normų

įpročiai yra labiausiai dinamiški, kadan- gi pašaukti reguliuoti žmonių elgesį atsižvelgiant į nuolat kintančius įvykius.

Papročiai. Tai istoriškai susiformavusių veiktos ir elgesio taisyklių, būdingų konkrečiai kultūrai, visuma. Papročiai labiausiai paveikia asmeninio gyvenimo sferą. Jie nurodo, kaip dera elgtis su artimaisiais ir giminaičiais, kaimynais, koks pageidaujamas elgesys bendraujant su pažįstamais ir nepažįstamais. Tie papročių reikalavimai skirtingose tautose skirtingi (pvz., Rytų šalyse nepriimta į ką nors rodyti rodomuoju pirštu. Perduoti ar imti galima tik dešine ranka, o dar geriau abiem rankom). Žydų kultūroje plekštelėjimas per skruostą delnu nelaikomas dideliu įžeidimu. Tuo tarpu pliaukštelėjimas išorine rankos dalimi – didžiausias pažeminimas).

Papročiai atsirado kaip tradicinės elgesio formos, kurių dėka užtikrinamas visuomenės socialinis stabilumas. Tuo yra suinteresuotos visos visuomenės. Todėl kiekviena jų turi savą papročių sistemą. Daugelis papročių yra gan gajūs, nors ir jie kinta. Vieną ar kitą paprotį gimdo konkrečios specifinės gyvenimo situacijos. Egzistuojantys papročiai atliepia visuomenės gyvenimo būdą ir jos socialinę sąrangą.

Ryščiausias pavyzdys – santuokos sudarymas. Įvairiose kultūrose tai vyksta savaip. Azijos ir Afrikos šalyse priimta, kad santuokos sutartį sudaro šeimų galvos (tėvai). Vakarų šalyse tai neprimtina.

Tradicijos. Tai kultūriniai žmogaus elgesio reguliatoriai, kurie rodo jo santykį su supančiu pasauliu. Įgydamas vis daugiau kultūrinės ir socialinės patirties

žmogus formuoja ir vis stabilesnes elgesio formas, kurios padeda jam racionaliau realizuoti savo tikslus ir bendrauti su aplinkiniais atitinkamose situacijose. Šio elgesio modeliai, perduodami iš kartos į kartą, tapo nauja kultūrine norma – tradicija.

Pastaruoju metu tradicijų paskirtis – reguliuoti tarpasmeninius ir tarpgrupinius santykius, taip pat perduoti iš kartos į kartą sukauptą socialinę ir kultūrinę patirtį. Tad galima sakyti, kad tradicijos yra viena iš svarbiausių etninės kultūros vertybių, normų ir pavyzdžių išsaugojimo mechanizmų. Jų dėka transliuojama specifinė etinė patirtis.

Reikia pažymėti, kad tradicija galima įvairiose žmogaus veiklos srityse. Šitaip tradicija savaip užtikrina stabilų žmogaus elgesį įvairiose jo veiklos srityse ir įvairiose situacijose. Nuostata “taip elgėsi mūsų protėviai ir taip turime elgtis mes” naujomis aplinkybėmis ne visada pasiteisina. Griežtas tradicijos laikymasis ne visada suprantamas ir vertinamas. (Pvz., europiečiai pirkdami nelinkę dėrėtis, tai nėra tradicija, tuo tarpu Rytų šalyse nesiderantis pirkėjas gali būti nesuprastas ir palaikytas nemandagiu. Neatsitiktinai Rytų šalyse, ypač Indijoje, santykiai tarp pirkėjo ir pardavėjo virsta žaismingu emocionaliu komunikaciniu žaidimu, nes ten tokia tradicija.)

Apeigos. Tai viena iš kultūrinių normų rūšių. Apeigos – tai simbolinių stereotipinių kolektyvinių veiksmų visuma, įkūnijanti savyje vienas ar kitas socialines idėjas, vertybes ir normas. Pagrindiniai apeigų bruožai – masiškumas ir didelis emocionalumas. Apeigos paprastai padidi svarbiausius žmogaus gyvenimo

momentus (krikštas, vestuvės, mirtis). Kai kurios apeigos reikalauja naudoti tam tikrus instrumentus – pavyzdžiui, religinės apeigos (duoną ir vyną).

Teisė (įstatymas). Tai neatsiejama kiekvienos tautos kultūrinių normų dalis. Ji nusako individo elgesio taisyklių, sankcionuotų valstybės, visumą. Teisės pirmtakas – draudimai (*tabu*), egzistavę praeities visuomenėse. Teisės taisyklės yra privalomos visiems toje teritorijoje gyvenantiems individams. Įstatymų veikimas apima visas žmogaus veiklos sritis, jį reguliuoja ne tik žmonių tarpas-

meninius santykius, bet ir santykius su kitomis tautomis.

Taigi kaip matome, įvairios kultūrinių normų rūšys persmelkia visas žmogaus veiklos sritis. Jos tampa individų elgesio reguliatoriais įvairiose situacijose, padeda spręsti tarpasmeninio bendravimo metu kylančias problemas ir pasiekti užsibrėžtų tikslų. Absorbuodamas kultūrinės vertybės ir jomis vadovaudamasis praktinėje veikloje individas tuo pačiu pasirodo kas esąs kaip atitinkamos kultūros atstovas. Kitaip tariant, demonstruoja savo kultūrinį tapatumą (identitetą).

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Ž. David Morley, Kevin Robins, *Spaces of Identity*. London: Routledge, 2002, p. 16–21.
- ² Žr. Lars Erik Cederman, Nationalism and Bounded integration: What it Would Take to Construct a European Demos, *European Journal of International Relations*, Nr. 7(3), 2001, p. 139–174.
- ³ Žr. Andrius Švarlys, Arvydas Matulionis, Europinės tapatybės konstravimas Europos Sąjungos kultūros politikoje. II: bendro Europos kultūrinio palikimo ribos, *Filosofija. Sociologija*, t. 23, Nr. 2, 2012, p. 85–92.
- ⁴ Žr. Marshall R. Singer, *Perception and Identity in Intercultural Communication*. Yarmouth, 1998, p. 128–134.
- ⁵ Žr. Krescentijus Antanas Stoškus, Indentifikacija prieš prisavinimą?, *Logos*, Nr. 59, 2009, p. 37–43.
- ⁶ Žr. Dalia Marija Stančienė, Humanitarinių mokslų studijos: realybė ir lūkesčiai, *Logos*, Nr. 68, 2011, p. 183–195.
- ⁷ Žr. Jean Darrida, *The Other Heading*. Indiana University Press, 1992, p. 124–141.
- ⁸ Žr. Rita Aleknaitė-Bieliauskienė, Vertybių ugdymo poreikis tarpukario darbininkijos terpėje, *Logos*, Nr. 73, 2012, p. 170–182.
- ⁹ Žr. Marshall R. Singer, *Perception and Identity in Intercultural Communication*. Yarmouth, 1998, p. 108–113; Lars Erik Cederman, Nationalism and Bounded integration: What it Would Take to Construct a European Demos, *European Journal of International Relations*, 7(3), 2001, p. 139–174; Анатолий Петрович Садохин, *Теория и практика межкультурной коммуникации*. Москва: Прогресс, 2004, с. 47–54.
- ¹⁰ Žr. David Morley, Kevin Robins, *Spaces of Identity*. London: Routledge, 2002, p. 49–52.

B. d.